

**ԲԱՐՍԵՂ ԿԵՍԱՐԱՅՈՒ «ԳԻՐՔ ՊԱՀՈՑԻ» ԳՐԱԲԱՐ
ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹՅԱՆ ԴԱՐՉՎԱԾՔՆԵՐԻ
ԻՄԱՍՏԱԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔԱՅԻՆ ԲՆՈՒԹԱԳԻՐԸ**

ՆԱՐԻՆԵ ԴԻԼԲԱՐՅԱՆ

Բարսեղ Մեծը կամ Բարսեղ Կեսարացին (329-379 թթ.) քրիստոնեական ընդհանրական եկեղեցու հզորագույն գաղափարաբաններից է, տասներկու մեծ վարդապետներից մեկը՝ «մեծ կապադովկիացիներին» երրորդության ավագ անդամը, հայոց եկեղեցու պաշտելի գործիչը, որի գործերի թարգմանությանը մեր եկեղեցական հայրերը ձեռնամուխ են եղել գրերի գյուտի և թարգմանչաց գործի ծավալման առաջին իսկ օրերից: Նրա քրիստոնեական ըմբռնումները և գաղափարները էապես ազդել են հայ մշակույթի և եկեղեցու հայրերի աշխարհընկալման վրա. ինչպես նշում է Կեսարացու հայագիտական ժառանգության հայտնի ուսումնասիրող Կիմ Մուրադյանը, Կեսարացու ճառերի ազդեցությունը ուղղակի կամ անուղղակի՝ մեջբերումների և հղումների տեսքով բացահայտվում է Սահակ Պարթևի և Մովսես Խորենացու թղթերում¹:

Կեսարացու երկերի ազդեցությունը նկատելի է նաև մեր նշանավոր այլ մատենագիրների՝ Ագաթանգեղոսի, Եզնիկի, Բուզանդի և Եղիշեի գործերում²: Այսինքն՝ ենթադրաբար «Գիրք պահոցի» թղթերն ու ճառերը պետք է թարգմանված լինեին դեռևս V դարավերջին - VI դարասկզբին՝ հայոց «թարգմանչաց շարժման» վերելքի տարիներին: Հետագայի հայ մատենագիրները և եկեղեցու հայրերը ևս քաջածանոթ են եղել Բարսեղ Կեսարացու ստեղծագործություններին, ի մասնավորի «Գիրք պահոց» ժողովածուին, որի տարբեր ճառերից պնդումներ, համեմատություններ և հիմնավորումներ են մեջ բերել Հովհաննես Մանդակունին, Հովհաննես Իմաստասեր Օձնեցին, Ստեփանոս Սյունեցին, Ստեփանոս Տարնացի Ասողկը և այլք³:

«Գիրք պահոցը» ճգնակեցական կանոնների, ճառական-մեկնողական գործերի, դավանական հարցումների, թղթերի ժողովածու է, որի ընդհանրական այս խորագիրը ծագել է առաջադիր ճառի վերնագրից՝ «Յաղագս պահոց»: Կ. Մուրադյանը գրում է, որ վերնագրման այս ա-

¹ Տե՛ս «Եկեղեցական մատենագրություն», Բ. Ս. Բարսեղ Կեսարացի, Գիրք պահոց, Ս. Էջմիածին, 2017, էջ 9:

² Հմմտ. «Մայր ցուցակ հայերեն ձեռագրաց մատենադարանին Մխիթարեանց ի Վենետիկ», հ. Գ, Մաշտոց-Գիրք ձեռնադրութեանց: Յօրինեցին Հ. Բ. Սարգիսեան եւ Հ. Գ. Սարգիսեան, Վենետիկ, Ս. Ղազար, 1966:

³ Տե՛ս Ա. Բարսեղ Կեսարացի, Գիրք պահոց, էջ 12-37:

վանդույթ-սկզբունքը ժամանակին տարածված է եղել. «Ճիշտ այնպես, ինչպես Գրիգոր Նազիազանցու յորս գիրք-ժողովածուների համար խորագրեր են սահմանվել ըստ համապատասխան առաջին ճառերի սկսվածքների»: Հայագետը մեջբերում է նաև տարբեր ձեռագրերի հիշատակարաններում իր գտած գեղարվեստական բացատրությունը. «...եւ ի հարկ բանին սպասաւորաց խաւսեցաւ զճառս Պահոց, ուստի եւ ճանաչի բովանդիակ գիրք՝ որպէս կենդանի գլխոյն եւ ի դիմաց ճանաչի»⁴: Ձեռագիր և տպագիր գրականության մեջ վկայված են այս ժողովածուի այլ անվանումներ ևս «Վասն պահոց» կամ կարճառոտ՝ «Պահոց»:

Իբրև գրաբարյան դարձվածքների սկզբնաղբյուր՝ մեր քննած ժողովածուն ենթադրաբար խմբագրվել է 650-660 թթ., այն բովանդակում է 33 բնագիր թարգմանված հունարենից: Հայ թարգմանական գրականության փայլուն այս գործի՝ «Գիրք պահոցի» քննական հրատարակությունը Կիմ Մուրադյանի աշխատասիրությամբ տպագրել է Մայր աթոռ Ս. Էջմիածինը:

Գրաբարի դարձվածքների իմաստակառուցվածքային յուրահատկությունների բացահայտման տեսանկյունից «Գիրք պահոցի» հայերեն բնագիրը հարուստ սկզբնաղբյուր է, քանզի Բարսեղ Մեծն իր ճառերում մարդկային տարբեր արատներն ու որակներն է բացահայտում, իր խրատափիլիսոփայական ուղերձները հղում նյութապաշտ-րնչեղներին, վաշխառուներին, բարկացողներին, նախանձամիտներին, ապաշխարողներին ու գոհացողներին, ինքնասույզ քննադատներին, վերլուծում է Սուրբ երրորդությունը, Փրկչի ծնունդը, չարիքի պատճառները, շարժիչ ուժը, այսինքն՝ աշխարհիկն ու հոգևորը, նյութեղենն ու աստվածայինը անքակտելի միասնության մեջ: Փոխաբերություններն ու այլաբանությունները, պատկերավոր ու վերաիմաստավորված արտահայտությունները, թևավոր խոսքերն առատ են «Գիրք պահոցի» բոլոր էջերում:

Ժողովածուի բազմաշնորհ թարգմանիչները բազմապիսի լեզվական հնարներ են կիրառել՝ ցույց տալով հին հայերենի դարձվածային հարստությունը:

«Գիրք պահոցի» դարձվածային միավորները մենք քննել ենք նախ ըստ բաղադրիչների քանակի, ապա՝ ըստ գերադաս անդամի իմաստային բովանդակության: Այնուհետև դարձվածները համեմատել ենք Ռ. Ղազարյանի «Գրաբարի դարձվածաբանական բառարանի»⁵ միավորների հետ՝ բացահայտելու դրանց վկայվածության աստիճանը, հնարավոր իմաստային տեղաշարժերը, նորակազմ կամ նորացուտ լինելու հանգամանքները: «Գիրք պահոցից» դուրս ենք գրել մոտ 220 դարձվածք և դարձվածային արտահայտություն:

Ըստ դարձվածային միավորների (ԴՄ) բաղադրիչների քանակի՝ ընդունված է տարբերակել նվազագույնը երկանդամ կառույցներ, որով-

⁴ Նույն տեղում էջ 7:

⁵ Տե՛ս Ռ. Ղազարյան, Գրաբարի դարձուածաբանական բառարան, Եր., 2012:

հետև դարձվածքը նախ և առաջ կայուն բառակապակցություն է՝ վերաիմաստավորված բաղադրիչներով, ապա եռանդամ, քառանդամ և ավելի՛ տվյալ լեզվում հնարավոր շարահյուսական հարաբերությունների համապատասխան: Վերլուծենք «Գիրք պահոց» թարգմանական երկի դարձվածքներն ըստ բաղադրիչների քանակի. ակնհայտ գերակշռում են երկանդամ և եռանդամ բայական կամ անվանական ԴՄ-ները: Բերենք բնութագրիչ օրինակներ՝ նշելով, որ նախդիրները համարել ենք ԴՄ-ների ինքնուրույն բաղադրիչներ, որոնք ունեն և՛ ձևային, և՛ բովանդակային տարբերակիչ դեր:

Երկանդամ անվանական դարձվածքներ՝ **աստղ տուրնջեան, արեգակն արդարութեան** (էջ 271) - Աստծո որդին՝ Հիսուսը, **երեւակ մշտնջենաւոր** (էջ 314) - արեգակ, **գիշերոյ մխիթարութիւն** - լուսին (էջ 314), **երկնային գանձք** (էջ 358) - բարձրագույն առաքինություններ, **երկնային արքայութիւն** (էջ 183) - Աստված, **ընչեղութեան ծաղիկ** (էջ 161) - նյութապաշտության արդյունք (էջ 161), **կենաց լուծումն** (էջ 315) - մահ, **կենաց միաւորութիւն** (էջ 315) - ամուսնություն, **ճաճանչ փառաց** (էջ 268) - Հիսուսը, **մահու արէնք** (էջ 358) - նախախնամություն, **մահու ստուէր** (էջ 315) - **քուն յառել ակն** (էջ 116) - աչքը բնեռել, **յարկանել ձեռաց** (էջ 116) - ձեռքից բաց թողնել, **տնօրէն կենաց** (էջ 367) - Աստված, **փրկութիւն ժողովրդեան** (էջ 358) - Հիսուսը, **Քրիստոսի ոչխար** (էջ 401) - հավատացյալ և այլն: Նշենք, որ անվանական դարձվածքներն իրենց քանակով և կիրառությամբ էապես զիջում են բայական ԴՄ-ներին:

Երկանդամ բայական դարձվածքներ՝ **ականջս ունել** (էջ 236) - հատու, ընկալունակ լինել, **աւձին զգենուլ** (էջ 398) - մեղսագործ, հանցակից դառնալ, **արկանել սերմանս** (էջ 95) - կրթել, դաստիարակել, **ասպարընկեց լինել** (էջ 82) - վահանագուրկ, անպաշտպան դառնալ, **բաղձանս առնուլ** (էջ 73) - երագել, **դնել գարշապարս** (էջ 208) - ոտք դնել, կրնկակոխ անել, **ընդդիմակն դառնալ** (էջ 208) - հակառակորդ դառնալ, թշնամանալ, **ծայրակտուր լինել** (էջ 150) - խեղվել, ջախջախիվել, **ծայրայայտագոյն լինել** (էջ 101) - ծայրահեղ քայլերի դիմել, **բառնալ արտաքս** (էջ 164) - վերացնել մեջտեղից, **կերպարանս զգենուլ** (էջ 270) - տեսք ստանալ, **հասակս անցանել** (էջ 258) - տարեց, հասակավոր դառնալ, **հրապարակագոյժ առնել** (էջ 274) - վատ լուրը հրապարակել, բարձրաձայնել, **հրապարակայայտ առնել** (էջ 169) - բարձրաձայնել, բացահայտել, **ձայնակից լինել** (էջ 285) - պաշտպանել, սատարել, **ճաշակել բանն** (էջ 95) - հասու լինել խոսքին, **միտ դնել** (էջ 275) - նպատակադրվել, **վախճանն գտանել** (էջ 121) - վախճանվել, **ոտք կապել** (էջ 101) - ոտքը կապել, ազատությունից զրկել և այլն: Բերած օրինակներից իսկ ակնհայտ է, որ ԴՄ-ներ կազմվել են բառապաշարի իմաստային ամենատարբեր դաշտերի միավորներից՝ մարմնամասեր, զենք, տեղ, տարածական հարաբերություններ, մտածական, ֆիզիկական ու զգայական գործողություններ ցույց տվող բառերից, կենդանանուններից և այլն:

Եռանդամ ԴՄ-ները գերազանցապես բայական են, անվանական կառույցները հույժ սակավ են՝ հիմնականում Աստծո կամ Աստծո որդու անվանումներն են, ուստի դրանց հետաքրքիր օրինակները ներկայացնում ենք միասին: *Եռանդամ դարձվածներ՝ անկանել ի գլուխ* (էջ 101) - գլուխը մտնել, *առ վրեժն առնուլ* (էջ 180) - վրեժխնդիր լինել, *արգելուլ զլեզու* (էջ 121) - լեզուն կծել, *զակն դարձուցանել* (էջ 116) - հայացքը շրջել, աչքը թեքել, *զգենուլ զծանաւթութիւն* (էջ 267) - իրազեկվել, համակվել գաղափարով, *զմտաւ ածել* (էջ 370) - մտքով անցնել, *ընդ խորովք բերել* (էջ 100) - գաղտնածածուկ գործել, *ընդ հարկաւ կենալ* (էջ 220) - հպատակ լինել, ծառայել, *ի բաց բառնալ* (էջ 81) - վերացնել, թողնել, *ի բաց դնել* (էջ 63) - հեռացնել, վանել, *ի բացընկեց երեսալ* (էջ 82) - մերժված, լքված երևալ, *ի բաց հալածել* (էջ 258) - հեռու վանել, *ի գործ ածել* (էջ 148) - կիրառել, *ի լաւութիւն ածել* (էջ 442) - բարեգործություն անել, *ի կացուրդ լինել* (էջ 103) - հանդիսության, ժողովի մասնակցել, *ի հրապարակս բերել* (էջ 205) - հրապարակել, *ի մեղս մատնել* (էջ 430) - մեղքի տրվել, *ի միտս գուլ* (էջ 211) - հիշել, *ի միտս դնել* (էջ 439) - մտադրվել, *խոնարհեցուցանել զունկն* (էջ 237) - անսալ, ենթարկվել, *յաթոռս նստել* (էջ 209) - ընկերակից լինել, *յառաջատութեան լինել* (էջ 95) - առաջընթաց ապրել, *ձգել յարբեցութենէն* (էջ 100) - հարբեցողությամբ տարվել, *իշխան կենաց եւ մահու* (էջ 383) - Աստված, *Փրկիչ ազգի մարդկան* (էջ 100) - Հիսուսը և այլն:

Մեր քննած բնագրում վկայված են նաև մի քանի քառանդամ դարձվածքներ՝ հիմնականում *առ* և *ի* նախդիրների միացյալ կիրառության կաղապարներով ստեղծված, գործօրինակ՝ *առ ի հակառակամարտն լինել* (էջ 116) - թշնամաբար մարտնչել, *առ ի մեղսն անկանել* (էջ 241) - մեղքերի մեջ խորասուզվել, *աչսն ի բաց դարձուցանել* (էջ 359) - աչքերը հեռու տանել, անտեսել, չնկատելու տալ, *իշխան կենաց եւ մահու* (էջ 383) - Աստված:

Ի նախդրի և ձայնավորով սկսվող բառերում նրա կրկնակ *յ* ձևի շնորհիվ հնարավոր են դարձել նաև հնգանդամ ԴՄ-ների կազմության օրինակներ, ինչպես՝ *առ ի յարտաքոյս յառնել* (էջ 155) - առաջին հայացքից երևալ, *առ ի յուղղութիւնսն ձգել* (էջ 123) - ճիշտ ուղղության վրա դնել, *առ ի յաւգուտ դնել* (էջ 117) - շահի համար օգտագործել, մի դարձվածք էլ գտել ենք *ընդ նախդրով և յ-ով՝ ընդ վայր յառաջ անկանել* (էջ 179) - զուր, անպատեհ առաջ ընկնել: Հնգաբաղադրիչ գեղեցիկ այլ դարձվածներ էլ կան՝ *զմեղս ի բաց մերկանալ* (էջ 399) - մեղքերից իսպառ ձերբազատվել, *գողանալ զաշխատութիւնն պտղոցն յոյս* (էջ 207) - գողանալ աշխատանքի պտուղների հույսը, ապագայի ակնկալիքը:

«Գիրք պահոցում» գտել ենք նաև գրաբարին բնորոշ դարձվածքի արժեք ունեցող այնպիսի բայական հարադրություններ, որտեղ բայը և նրա լրացումը նույնարմատ են կամ նույնիմաստ՝ *ախտ ախտանալ* (էջ 100) - չարաչար հիվանդանալ, *դողումն դողալ* (էջ 102) - դողերոցքի մեջ

ընկնել, **զինուորել զինուորութիւն** (էջ 116) - ստանձնել ծառայութիւն, զինվորագրվել, **պարել անպարելին** (էջ 100) - կատարել անհնարինը կամ անթույլատրելին, **գործանալ ի հրճուանս** (էջ 106) - բուռն ուրախանալ, **ցրտանալով ցրտացուցանել** (էջ 106) - սաստիկ սառեցնել, **քաղցրացուցանել զքաղցունսն** (էջ 125) - անչափ քաղցր դարձնել: Նման կառույցներն ունեն ռճական մեծ բեռնվածություն, պատկերավոր են և ցույց են տալիս բայական գործողության բազմապատիկ լինելը:

Արդի հայերենի դարձվածքների վիճակագրական պատկերը նկարագրելիս Խ. Բաղիկյանը նշում է. «Ինչքան ավելանում է դարձվածի բաղադրիչների քանակը, այնքան պակասում է նման կառույցների թիվը»⁶:

Գրաբարի առումով գրեթե համարժեք հարաբերակցություն ունենք նաև «Գիրք պահոց»-ի ԴՄ-ների կառուցատիպերի նկարագրության ժամանակ: Գերակշռում են երկանդամ դարձվածքները, բայց նրանց քանակը համադրելի է եռանդամ միավորների հետ՝ 85-70, քառանդամ են 4-ը, հնգանդամ՝ 6-ը: Ընդ որում՝ երկանդամ դարձվածները հիմնականում կազմված են **առնել, արկանել, լինել, ունել** բայերով և անուն կամ մակբայ խոսքի մասերի միջոցով, որոնք արտահայտում են բայ-ստորոգյալ և խնդիր կամ պարագա շարահյուսական կապը: Անվանական դարձվածքների դեպքում ունենք որոշիչ-որոշյալ կամ հատկացուցիչ-հատկացյալ կայուն փոխաբերական կապակցություններ:

Եռանդամ դարձվածները մեծավ մասամբ կազմված են **ի, առ, ընդ** նախդիրներից և գոյականների թեքված ձևերից: Նախդիրները լայնորեն կիրառվել են ոչ միայն գոյական անունների, այլև տեղի մակբայական բովանդակություն ունեցող բառային միավորների հետ՝ **բաց, բացուստ, ներքս, վերայ, վայր**, ինչպես օրինակ՝ *ի բաց արհամարհել (էջ 199), ի բաց բաժանել (էջ 264), ի բաց բառնալ (էջ 81), ի բաց դառնալ (էջ 55), ի բաց թքանել (էջ 70), ի բաց լսել (էջ 56), ի բաց ծախել (էջ 130), ի ներքոյ առնուլ (էջ 56), ի ներքոյ դնել (էջ 336), ի ներքս ածել (էջ 89), ի ներքս ունենալ (էջ 85), ի ներքս փակել (էջ 344), ի վեր առաքել (էջ 74), ի վերայ ածել (էջ 77), ի վերայ գալ (էջ 60), ի վերայ յառնել (էջ 88), ի վերայ յարուցանել (էջ 59), ի վերուստ ունենալ (էջ 207)*: Իսկ քառաբաղադրիչ կամ հնգաբաղադրիչ դարձվածքները կարծես նախորդ երկուսի միավորումը լինեն. հիմնականում կազմված են **ի, առ** նախդիրների և անուն խոսքի մասերի ու բայի համադրությամբ:

Բարսեղ Կեսարացու «Գիրք պահոց» երկի գրաբարյան թարգմանությունից առանձնացված ԴՄ-ները բնութագրենք նաև ըստ իմաստային դաշտերի՝ հաշվի առնելով դրանց գերակա բաղադրիչի իմաստային բովանդակությունը և արտահայտվող ընդհանուր նշանակությունը: Գերակայում են հետևյալ իմաստային դաշտերին պատկանող միավորներից կազմված կառույցները.

⁶ Խ. Բաղիկյան, Ժամանակակից հայերենի դարձվածային միավորները, Եր., 1986, էջ 206:

1. Մարմնամասեր նշանակող բառերից ստեղծված ԴՄ-ներ՝ *ա-կանջու ունել* (էջ 236), *ակն ունել* (էջ 400), արգելուլ *զլեզու* (էջ 121), *անկանել ի գլուխ* (էջ 101), *ասն ի բաց դարձուցանել* (էջ 359), *բուն* հարկանել (էջ 327), *գոգ* գգուել (էջ 399), *դնել գարշապարս* (էջ 208), *դիմաք* գալ (էջ 327), *գակն դարձուցանել* (էջ 116), *խոնարհեցուցանել գունկն* (236), *ձեռք* կապել (էջ 101), *յառել ակն* (էջ 116), *յարկանել ձեռաց* (էջ 116), *ոտք* կապել (էջ 101), *տալ գթիկունս* (էջ 399) և այլն:

2. Ֆիզիկական գործողություններ արտահայտող բառերից կազմված ԴՄ-ներ՝ *աւձին զգենուլ* (էջ 398), *բաղձանս առնուլ* (էջ 73), *զգենուլ* զծանաթութիւն (էջ 267), *ի գործ ածել* (էջ 148), *ի վայր կործանել* (էջ 126), *յաթոռս նստել* (էջ 209), *ի վերայ բերել* (էջ 133), *ի բաց բանալ* (էջ 81), *ի բաց դնել* (63), *ի վայր ընկղմել* (էջ 59), *ի վերայ արկանել* (էջ 112) և այլն:

3. Միտք, գիտելիք և խոսք նշանակող բառերից կազմված ԴՄ-ներ՝ *բանն* կատարել (էջ 213), *զմտաւ ածել* (էջ 370), *ի խորհուրդ ածել* (էջ 76), *ի միտս դնել* (էջ 439), *միտ դնել* (էջ 275), *ի միտս գոլ* (էջ 211) - մտքում լինել, *կալնուլ խորհուրդս* (էջ 95), *ճաշակել բանն* (էջ 95), *յապաղել գուսումնն* (էջ 431) - անտեսել կրթությունը և այլն:

4. Շարժում, տեղափոխություն, փոխադրում նշանակող բառերից ստեղծված ԴՄ-ներ՝ *առ ի յուղղութիւնսն ձգել* (էջ 123), *ի բաց փախչել* (էջ 60), *ի ճանապարհ գնալ* (էջ 212) և այլն:

5. Տուն, տեղ, բնակավայր նշանակող բառերից կազմված ԴՄ-ներ՝ *ընդ վայր բերել* (էջ 179), *ի հրապարակս բերել* (էջ 205), *տնակից ունել/լինել/առնել* (էջ 320, 371), *հրապարակայայտ առնել* (էջ 169), *ի վայր անկանել* (էջ 55), *ի վայր խոնարհել* (էջ 105), *վայր յառաջ անկանել* (էջ 179), *ի տեղի անկանել* (էջ 323) և այլն:

Ինչպես ակներև է բերված դասակարգումից, երկի փիլիսոփայական-խրատաբանական բնույթը որոշիչ դեր է կատարել բառապաշարի ընտրության հարցում:

ԴՄ-ները թե՛ ինքնուրույն, թե՛ թարգմանական գրականության մեջ ունեն ոճական կարևոր նշանակություն: Դրանք խոսքը դարձնում են հասցեական, հակիրճ և միևնույն ժամանակ՝ բովանդակությամբ հարուստ, որովհետև աշխարհի ու մարդու փոխաբերական ընկալման արդյունք են՝ դարերի ընթացքում հղկված ու կատարյալ դարձած: Դարձվածքները մեծապես բնորոշում են հեղինակի, ապա և թարգմանչի ոճը, ինչպես նաև տվյալ ժամանակաշրջանի լեզվի բառակազմական, իմաստաբանական ու քերականական հնարավորությունները: Ս. Արևշատյանի ընդհանրական բնութագրման համաձայն՝ «Կեսարացու երկի թարգմանությունը, ինչպես նաև V դարի առաջին կեսի թարգմանական երկերը, առանձնանում են իրենց ոճային ինքնատիպությամբ, հարուստ բառապաշարով, հայերենի քերականական և շարահյուսական օրինաչափությունների ճշգրիտ պահպանմամբ: Թարգ-

մանական երկերում այնտեղ, որտեղ թարգմանիչները հանդիպում էին տարատեսակ փիլիսոփայական ենթատեքստով հատվածների, հատուկ տերմինների և տարբեր կանոնների անվանումների, զգացվում էր հայերեն համարժեքի բացակայությունը, որը հանգեցնում է դրանց նկարագրական, երկարաշունչ թարգմանության⁷: «Գիրք պահոցում» երկարաշունչ և արհեստական նման լեզվակաղապարների գրեթե չենք հանդիպում, հայկաբան կազմությունները հունարանության ազդեցության չեն ենթարկվել:

Մեր քննած որոշ դարձվածքներ տարբեր ճատերում, երբեմն անգամ նույն ճառի մեջ կիրառվում են տարբեր նշանակություններով, բազմիմաստ են: Դարձվածքի բովանդակային պլանի փոփոխությունները, մեր կարծիքով, էապես պայմանավորված են «Գիրք պահոցի» բարոյախրատական բնույթով. ամեն անգամ անհրաժեշտ է լինում քարոզչական ուղերձը ընթերցողներին հնարավորինս տպավորիչ հաղորդել խուսափելով բառային կրկնություններից: «Գիրք պահոցում» վկայված դարձվածքների իմաստային հարստությունը ցույց տալու համար բերենք բնագրային մի քանի հետաքրքիր օրինակներ.

ա) «Քանզի իւղ պարարէ զըմբիշս, իսկ պահք զկրանաւոր ի բարեպաշտութեան զաւրացուցանեն՝ որպէս թէ որքան **ի բաց բառնաս** ի մարմնոյդ, այնքան արասցես հոգեւոր քաջառողջութեամբ զհոգիդ փայլեալ» (էջ 81):

«Քանզի չարաչար վարեցաւ ուժով մարմնոյն, **ի բաց բարձաւ** նորա պնդութիւնն, որպէս թէ տատանել եւ սասանել, եւ ոչ հաց կարել դիրագոյն ի բերան տանել, եւ ոչ ըմպելի առ ածել. յաղագս չարութեան ձեռինն զկնի անսուրբ գործոյն եւ ոչ գյատուկ եւ հարկաւոր մարմնոյն պէտս ապա սպասաւորեալ թողացեալք» (էջ 320):

Ի բաց բառնալ դարձվածքը գրաբարի դարձվածաբանական բառարանում բերված է միայն «վերացնել» իմաստով⁸, առաջին նախադասության մեջ ԴՄ-ն կիրառված է բառարանային հենց այս նշանակությամբ. գիրությունը, ճարպը ըմբիշին են պատում, իսկ կրոնավորին պահքն է զորացնում բարեպաշտության մեջ, և որքան ճարպը վերացնես, այնքան հոգևոր քաջառողջությամբ կփայլի հոգիդ: Իսկ երկրորդ նախադասության մեջ **ի բաց բառնալ** ԴՄ-ն արդեն նոր իմաստային երանգ է ձեռք բերում՝ «կորչել, լքել». եթե մարմինը չար ուժով է կառավարվում, ամբողջունը կորչում է, լքում է մարմինը, այն դառնում է տատանվող, անգամ հացը չի կարող դյուրությամբ բերանը տանել, չարության պատճառով ուժն ու առաքինությունները լքում են, հեռանում մարդուց:

բ) «Ձի՛ նչ պատասխանի տայցես դատաւորին, որ զորմսն զգեցուցանես եւ զմարդն ոչ զգեցուցանես, որ զձիս զարդարես եւ զեղբայրն ա-

⁷ **Аревшатян С.** Формирование философской науки в древней Армении (V-VI вв.), Ер., 1973, с. 136.

⁸ Տե՛ս **Ռ. Ղազարեան**, նշվ. բառարանը, էջ 109:

նամաթացեալ *անտես առնես*, որ փտես զորեանն եւ զքաղցեալս ոչ կերակրես, որ զոսկին թաղես եւ զպահանջեալն քամահրես» (էջ 154):

«Զի ի մերկամարտ նահատակութիւնսն, որք ի կոռուարանսն յառաջագոյն սովորեն, ոչ ի ցաւոց խորշին ի հարուածոյն, այլ երկաքանչիւրովք ձեռաւք յառաջ մատուցին առ ընդդիմարտսն ցանկութեամբ զովութեանցն՝ զմաւտաւոր վտանգն *անտես առնեն*» (էջ 352):

Առաջին նախադասութեան մեջ *անտես առնել* դարձվածն ունի «արհամարհել» փոխաբերական իմաստը, երկրորդում՝ «անտեսել» չեզոք իմաստը: Սրանք երկուսն էլ ունեն բովանդակային փոխկապակցվածություն, բայց և միևնույն ժամանակ հստակ տարանջատում, որն էլ երևան է գալիս տարբեր համատեքստերում: Ընդ որում՝ առաջին նախադասությունն ինքնին դարձվածային ընդարձակ արտահայտություն է, որտեղ հակադրվում են փիլիսոփայական խոր իմաստ ունեցող հասկացությունները՝ ճիշտն ու սխալը, առաքինին ու անպատեհը, իրականն ու կեղծը: Նման հակադրությունների միջոցով Կեսարացին ծաղրում և հանդիմանում է կեղծ բարեպաշտներին՝ *գորմսն զգեցուցանել եւ զմարդն ոչ զգեցուցանել, զձիս զարդարել եւ զեղբայրն անամաթացեալ անտես առնել, փտել զորեանն եւ զքաղցեալս ոչ կերակրել, զոսկին թաղել եւ զպահանջեալն քամահրել*: Այսպիսի դարձվածային արտահայտությունները ստեղծման իսկ պահից դառնում են թևավոր խոսքեր:

զ) «Ոչինչ զարմացայց ընդ պատահումն եւ ոչ խոտորեցից զմիտս որպէս յանկարծ ել ի վիրէ *ի վայր անկեալ*՝ կանխաւ յառաջագոյն ուսեալ, եթէ մահկանացու էի, եւ մահկանացու ունէի զմանուկն» (էջ 358):

«Այլ հացի հաստատի սիրտ սգասիրին եւ գինով *ի վայր անկեալ* բնութիւնն առաւել հեշտնայ» (էջ 378):

«Քանզի տեսեալ զինքն ի հրեշտակացն *ի վայր անկեալ* եւ ոչ հանդուրժէր տեսանել զերկրայինն ի պատիւ հրեշտակաց յառաջադիմութեամբ ամբարձեալ» (էջ 450):

Ի վայր անկանել դարձվածքը մեր բերած այս երեք հատվածներում արտահայտում է հետևյալ երեք իմաստները. 1) *ընկնել*, 2) *հարբել* և 3) *վտարել, արտաքսել*: Առաջին և երրորդ նշանակությունները կապված են իրար հետ իմաստային դաշտով, որովհետև *ընկնել*-ը ինքնին նշանակում է որոշակի տեղից՝ կարգավիճակից հեռացում, իսկ երկրորդ նշանակությունը ձևավորվում է *գինով* բաղադրիչի շնորհիվ՝ «գինով ի վայր անկանել», որ բառացի նշանակում է *գինովության պատճառով ընկնել*, այսինքն՝ *հարբել*: Հայերենի զարգացման բոլոր շրջաններում թե՛ գրական, թե՛ բարբառային, ժողովրդախոսակցական տարբերակներում *անկանել-ընկնել* բայը դարձվածաստեղծ մեծ ներուժ ունի. այս բայով կառույցները բնորոշ են հայկական լեզվամտածողությանը, սոսկ թարգմանական կաղապարներ չեն:

դ) «Աստուած *զմտաւ ած* զինչ է առաջի Աստուծոյ մարդ՝ ամենայն իրաւք ոչինչ է»: (էջ 311)

«Իսկ եզիտ ապա հնարս եւ միտ դիր դեռադեռ եւս չարապէս, քան-
զի *զմտաւ ածեալ* զբռնութիւն գաւառին, զի պարզ եւ սառնամանուտ էր
եւ զժամանակն զի ձմերային էր, եւ զգիշեր մի դիտեալ . . . » (էջ 396):

Առաջին նախադասության մեջ *զմտաւ ածել* դարձվածն ունի
«մտածել, խորհել» իմաստը, իսկ երկրորդում՝ «ծրագրել, նախատեսել»
բովանդակությունը:

ե) «Քանզի յորժամ մի անգամ *ի բաց մղեացէ* զխորհուրդսն ախտն
զբռնութիւն ոգուցն ըմբռնէ, գագանացուցանէ զմարդն ամենեւին եւ ոչ
մարդ գոլ թողացուցանէ, որ եւս ունել ի բանէն զաւգնականութիւն» (էջ 177):

«Սակայն զգինն իմ խորհեցան *ի բաց մղել*, եւ ընթացան ծարաւով,
բերանով իւրեանց արհնելով եւ սրտիւ իւրեանց անիծանէին» (էջ 228):

«Վասն զի յառաջանալով զինարբուքն, ի ներքս գայ ոմն նոցա երի-
տասարդ՝ առոյգ մարմնով, չեւ եւս արբեցեալ՝ տաշտ բերելով մեծ գի-
նեաւ լցեալ, որ զմատռուակն նոցա *ի բաց մղելով* կացեալ ի մէջ պատ-
ռուածովք ակնճափողացն, զոյգ ըմպակցացն բաժանէ զգինին նորա-
գոյն» (էջ 105):

Բերված երեք նախադասություններում *ի բաց մղել* դարձվածքը
կիրառվել է իմաստային տարբեր նրբերանգներով, որոնք արտահայ-
տում են նույն գործողության տրամաբանական հաջորդականությունը
ժամանակի և տարածության մեջ: Առաջին նախադասության մեջ այն
արտահայտում է «արհամարհել, հաշվի չառնել» իմաստը, երկրորդում՝
«մերժել», երրորդում՝ «հեռացնել, վանել»: Ընկալման առաջին մակար-
դակում այս երեք իմաստներն իրար առնչակից են, բայց նույնական
չեն. նրանց միջև առկա է պատճառահետևանքային զարգացում. մեկից
բխում է մյուսը. եթե արհամարհում ես, ապա մերժում ես, այնուհետև
մերժելով հեռացնում ես քեզանից: Բովանդակային դաշտի այս զար-
գացումը մի դարձվածքի միջոցով ակնհայտ են դարձնում հայերենի
դարձվածային միավորների խոսքային ճկունությունը, մեկ ձևով տա-
րատեսակ իմաստներ արտահայտելու հնարավորությունները, որի
շնորհիվ թարգմանիչները դյուրին կարողացել են փոխանցել հունարեն
բնագրի նրբերանգները՝ բառային միավորները և դարձվածքները կի-
րառելով իմաստային բազմազան շեշտադրումներով:

Բացի հանրահայտ, բառարաններում վկայված ԴՄ-ներից՝ Կեսա-
րացու գրքում կան նաև նորագյուտ դարձվածքներ, որոնք կա՛մ ստեղծ-
վել են թարգմանիչների կողմից, կա՛մ արդեն եղել գրաբարի բառապա-
շարում, բայց տարբեր պատճառներով չեն ամրագրվել բառարաննե-
րում: Նորագյուտ ենք համարել այն դարձվածքները, որոնք նշված չեն
«Գրաբարի դարձուածաբանական բառարանում»⁹, ինչպես նաև այն-
պիսիք, որոնց համար իբրև աղբյուր է նշվում սույն երկը: Մենք գտել
ենք 111 նման ԴՄ, որոնց օրինակները վերևում բերել ենք. նորագյուտ
դարձվածների ճնշող մեծամասնությունը երկանդամ և եռանդամ կա-

⁹ Տե՛ս Ռ. Ղազարեան, նշվ. բառարանը:

ռույցներն են: Ռ. Ղազարյանի բառարանում արձանագրված չէ Կեսարացու թարգմանական երկից մեր դուրս գրած քառանդամ և հնգանդամ 9 դարձվածներից ոչ մեկը, ուստի դրանք ևս համարում ենք նորակազմություններ: Կային նաև այնպիսի ԴՄ-ներ, որոնց համար բառարանում որպես կիրառության միակ օրինակ նշվում է «Գիրք պահոցը»: Այդպիսի դարձվածներից է *յաղթուկ լինել*-ը (էջ 225):

Ընդհանուր առմամբ կարող ենք փաստել, որ «Գիրք պահոցի» գրաբարյան թարգմանության մեջ մեզ հանդիպած ԴՄ-ներից դարձվածաբանական բառարանում վկայված է մի փոքր մասը:

Բարսեղ Կեսարացու «Գիրք պահոցի» գրաբարյան դարձվածների մեր այս քննությունը հաստատում է հինգերորդ դարի հայ թարգմանական գրականության վերաբերյալ Լ. Տեր-Պետրոսյանի արձանագրումը՝ ապացուցելով, որ հետագայում ևս ստեղծագործական մոտեցումները և հայերենի բառակազմական, իմաստաբանական նորանոր շերտերի բացահայտումները մնում են գերակա նպատակ. «Դասական շրջանի գլխավոր թարգմանչական սկզբունքը եղել է բնագրի հարազատ, բայց ոչ ստրկական վերարտադրությունը, որ հնարավորություն էր տալիս առանց մեղանշելու հայոց լեզվի օրինաչափությունների դեմ ճշգրիտ կերպով արտահայտել բնագրի բովանդակությունը և իմաստային երանգները»¹⁰:

Բանալի բառեր – *Բարսեղ Մեծ կամ Բարսեղ Կեսարացի, 329-379 թթ., «Գիրք պահոց» ժողովածու, V դարավերջի - VI դրակգրի գրաբարյան թարգմանություն, դարձվածաբանական միավորների կառուցվածքային և իմաստաբանական վերլուծություն, դարձվածքի գերադաս անդամ, նորագյուտ դարձվածքներ*

НАРИНЕ ДИЛБАРЯН – Структурно-семантическая характеристика фразеологизмов в древнеармянском переводе «Книги о посте» Василия Великого. – Василий Великий (329–379) – крупный христианский идеолог, богослов, архиепископ Кесарии Каппадокийской, один из каппадокийских отцов Церкви наряду с Григорием Нисским и Григорием Богословом. Древнеармянский перевод «Книги о посте» предположительно был сделан в конце V – начале VI вв., на заре армянского переводческого движения. Это сборник бесед, проповедей, нравственных и монашеских правил. В армянский его перевод включены 33 текста. Семантический и структурный анализ фразеологизмов «Книги о посте» раскрывает богатый лексический потенциал древнеармянского языка, благодаря которому талантливые переводчики передали тонкости, метафоры, аллегории подлинника. Из книги выписано 220 фразеологизмов и идиоматических единиц, большинство из них – это двух- и трехкомпонентные глагольные конструкции, с богатым семантическим содержанием. 120 фразеологизмов из перевода «Книги о посте» можно считать новообразованиями или новонайденными лексическими единицами, так как они отсутствуют в фразеологическом словаре грабара, составленном Р. Казаряном.

Ключевые слова: *Василий Великий, 329-379 гг., сборник «Книга о посте», древнеармянский перевод конца V - начала VI века, фразеологизм, структурный и семантический анализ фразеологических единиц, доминантный член фразы, нововыявленные фразеологизмы*

¹⁰ Լ. Տեր-Պետրոսյան, Հայ հին թարգմանական գրականություն, Եր., 1984, էջ 10:

NARINE DILBARYAN – *Structural Semantic Characteristics of Phraseological Units in the Ancient Armenian Translation of “The Book of Fasting” by Basil of Caesarea.* – Basil the Great is a celebrated ideologist, a theologian of the pan-Christian church, Archbishop of Caesarea of Cappadocia, a senior member of the Trinity of Cappadocian Fathers of the Church, along with Gregory of Nyssa and Gregory the Theologian. The Ancient Armenian translation of the “Book of Fasting” was made at the end of the 5th century – the beginning of the 6th century, that is, in the first period of the Armenian translation movement. This is a collection of conversations, sermons, moral and monastic rules, 33 texts are included in the Armenian translation of the collection. The semantic and structural analysis of the phraseological units of “The Book of Fasting” by Basil the Great reveals the rich lexical potential of the Ancient Armenian language, in which talented translators were able to express all the subtleties and metaphors, allegories of the Ancient Greek script. 220 phraseological units and idiomatic units are written out from the book, most of which are two- and three-component verb constructions with rich semantic content. 120 phraseological units from the translation of “Books on Fasting” can be considered as new formations or newly found lexical units, since they are absent in the phraseological dictionary of the Ancient Armenian language compiled by R. Ghazaryan.

Key words: *Basil the Great, 329-379, collected works “The Book of Fasting,” The Ancient Armenian translation of the late 5th – early 6th centuries, phraseological units, structural and semantic analysis of phraseological units, a dominant member of a phrase, newly identified phraseological units*

Ներկայացվել է՝ 15.01.2020

Գրախոսվել է՝ 29.02.2020

Ընդունվել է տպագրության՝ 25.05.2020